

Filosofisch gereedschap voor de duiding van een opstand.

Foto's: Henri Cartier-Bresson

Opstanden en protesten zijn van alle tijden en komen voort uit een menselijke behoefte tot waardigheid of rechtvaardigheid. De opstandeling wil gehoord of gezien worden, daar waar dat nog niet gebeurt. De ander laat zich echter niet zo maar overtuigen. Als dat wel zo was dan zou een opstand niet nodig zijn. Een opstand is een uiterste middel waar een vreedzaam protest of dialoog niet succesvol waren of waar men zich niet kan onttrekken aan het appel dat uitgaat van de onrechtvaardigheid. Of het nu gaat om de 'Arabische Lente', betogingen op het Taksimplein, jongemannen die naar de Jihad in Syrië gaan of de zelfverbrandingen in Tibet, ze zijn allemaal te begrijpen aan de hand van de analyse van Albert Camus in "De mens in opstand" (L'homme révolté, 1951).

Volgens Albert Camus krijgt iedere opstand te maken met de vraag naar het omgaan met geweld. "[A]ls ze terugdeinzen, moeten ze bereid zijn te sterven; als ze doorgaan, moeten ze bereid zijn te doden" (Camus, p.283). Welke optie je kiest is afhankelijk van de ideeën die je hebt over jezelf, over je waardigheid, over je doel, over de rechtvaardiging en vooral hoe je omgaat met de impuls voor de opstand. Camus blijft echter bij de constatering van het probleem en waar de oorsprong van het dilemma in schuilt. Hij geeft geen leidraad hoe men met die keuze om kan gaan en of er een middenweg is tussen deze extremen.

Camus had echter niet ver terug in de geschiedenis hoeven te gaan om een voorbeeld te vinden van een man die in een opstand weloverwogen de keuze maakte om door te gaan zonder bereid te zijn om te doden. Gandhi heeft laten zien dat in een opstand, in principe, ook een andere keuze gemaakt zou kunnen worden. Ook al betwijfel ik of het voorbeeld van Gandhi in praktische zin een leidraad kan bieden voor een opstand, het is een goed voorbeeld voor een theoretische beschouwing van het verloop van een opstand en de rol die de relatie tot de initiële impuls daar bij speelt.

Centraal in het denken en handelen van Gandhi staat de relatie tot de impuls van de opstand, wat tot uitdrukking komt in zijn *satyagraha* (vasthouden aan de waarheid). De mate waar in men trouw blijft aan de initiële impuls, is bepalend voor de keuzes en het verloop van de opstand. Tegenover *satyagraha* staat het uit het oog verliezen van de initiële impuls waardoor de opstand een ander karakter kan krijgen. In de meest radicale vorm is dit herkenbaar in de *mauvaise foi* van Jean-Paul

Sartre. De combinatie van *satyagraha* en *mauvaise foi* biedt mijns inziens een kader van waaruit we een opstand niet alleen kunnen begrijpen maar ook kunnen volgen waar de vraag naar het omgaan met geweld zich aandient zodat we beter op een opstand kunnen anticiperen.

Om dit te verhelderen zal ik na een uiteenzetting van de begrippen twee voorbeelden van historische opstand onder de loep nemen alvorens naar meer actuele situaties te kijken.

Opstand

Bij zijn bespreking van de opstand gaat Albert Camus uit van het historische gegeven dat elke opstand uitloopt in doden of gedood worden. Het zou wellicht niet hoeven maar de hele eerste helft van de 20^e eeuw laat volgens Camus niets anders zien. Inmiddels weten we dat ook de tweede helft van de 20^e eeuw tal

van voorbeelden kent van opstanden en revoluties die met geweld gepaard gaan. De oorzaak ervan ligt volgens Camus in het toegeven aan het nihilisme.

Een belangrijk thema in het denken van Camus is het absurdisme. Als mens kunnen we in een absurde situatie terecht komen waarin wij als mens aan de wereld vragen stellen maar waar de wereld zwijgt.¹ Camus beschouwt dat als een soort louterende ervaring. “Het absurde heeft net als de methodische twijfel schoon schip gemaakt”(Camus p.16), de vraag blijft echter. Het nihilisme volgt wanneer we vanuit de absurde situatie tot de conclusie komen dat er niets is wat er werkelijk toe doet. Het nihilisme doet daarmee echter geen recht aan de vraag. De vraag impliceert namelijk dat er wel degelijk iets is wat de moeite waard is, men weet alleen niet wat het antwoord is.

Ook de opstand heeft te maken met absurdisme. “De opstand komt voort uit de aanblik van het onredelijke, de confrontatie met een onrechtvaardige, onbegrijpelijke toestand”(Camus p.16). ‘Ik zit in een situatie waar in ik weet dat er iets niet klopt en daar kom ik voor op’.

De basis voor de opstand is de impuls die uitgaat van het zien, of het ervaren, van onrechtvaardigheid en het appel dat daarvan uitgaat om een grens te stellen. Dit hangt samen met de behoefte gezien en gerespecteerd te worden in de waarde die men in zichzelf ervaart. Vanuit deze impuls wordt echter niet alleen de grens aangegeven maar men duwt terug voorbij de grens en men eist van de ander dat “hij als gelijke wordt behandeld”(Camus p.20), zonder de wens de ander te kwetsen. Wanneer dat vraagt om zelfopoffering dan is men daartoe bereid. “Dat deel van hemzelf waarvan hij wilde dat het gerespecteerd werd, stelt hij nu boven de rest en hij verkondigt dat het

¹ “de wanhopige confrontatie tussen het vragen van de mens en het zwijgen van de wereld”. De mens in opstand p.12.

waardevoller is dan alles, zelfs dan het leven”(Camus p.20). Waar het zijn eigen leven betreft. Het gaat in de opstand niet meer om de individu maar om de gemeenschap. “Ik kom in opstand, dus wij zijn”(Camus p.28).

Wanneer de vereenzelviging met de waarde zo sterk wordt dat hij daardoor de waarde van de ander niet meer ziet dan is het punt bereikt waar op de opstand haar eigen impuls verloochent. Het gaat niet meer om de onrechtvaardigheid in het perspectief van de gelijkheid maar het gaat enkel om de eigen waarde die geschaad wordt. Men verwordt tot slachtoffer die genoegdoening wil. Sterker dan voorheen “wordt de opstand op alle niveaus heen en weer geslingerd tussen offer en moord”(Camus p.283).

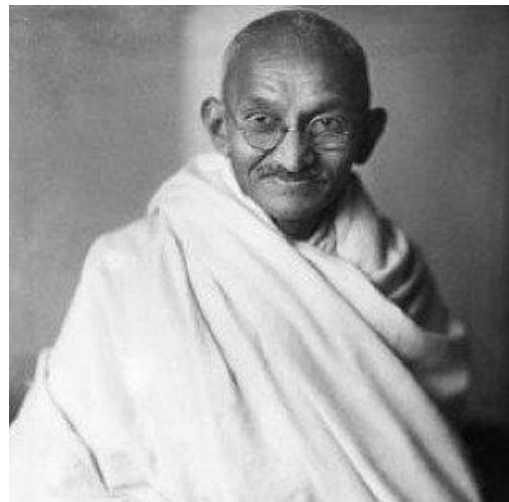
De weerstand waar de opstand op stuit benadrukt de ongelijkheid en het zal moeilijk zijn de juiste keuze te maken in de tegenstellingen waar hij zich voor geplaatst vindt. Of zoals Camus het verwoordt:

Als ik er van af zie respect voor de menselijke identiteit af te dwingen, geef ik toe aan de onderdrukker, zie ik af van de opstand en verval ik in een nihilistische instemming... Als ik, om te kunnen bestaan, eis dat die identiteit wordt erkend, stel ik een daad die, om te slagen, het cynisme van het geweld veronderstelt en zowel die identiteit als de opstand zelf ontkent. (Camus p.289)

Welke keuze maakt de opstandeling? Is hij er toe in staat om vast te houden aan de impuls, ingegeven door de confrontatie met onrecht, wat vasthouden aan de waarheid is (satyagraha) of geeft hij toe aan de impuls om over te gaan tot geweld, waarmee hij te kwader trouw is en de aanvankelijke impuls verloochent (mauvaise foi)?

Satyagraha

Centraal in het politieke denken van Mohandas Karamchand Gandhi staat het begrip *satyagraha* (vasthouden aan de waarheid), waarbij hij er niet van uitging dat we kennis hebben van een absolute waarheid maar dat we uitgaan van onze eigen relatieve waarheid; dat waar een mens in gelooft, in relatie tot menselijke behoeften.² Voor Gandhi is de waarheid is te vinden in de overeenstemming tussen mensen. Hoe meer mensen

² “In our endeavour to approach absolute truth we shall always have to be content with relative truth from time to time, the relative at each stage being for us as good as the absolute.” M.K. Gandhi, *The Selected Works of Mahatma Gandhi, vol. V, Selected Letters*, Ahmedabad (India): Navajivan Publishing House, 1968 (1995), blz. 383.

een 'relatieve waarheid' delen, hoe groter de kans dat deze dichter bij een 'absolute waarheid' komt. In pragmatische zin doet het er niet wezenlijk toe, als men hetzelfde idee heeft over wat waar is hoeft men daar niet om te strijden. "[The satyagrahi] seeks a victory, not over the opponent, but over the situation in the best (in the sense of the total human needs of the situation) synthesis possible" (Bondurant, p.196).

In een conflictsituatie is die overeenkomst niet te bereiken door geweld maar alleen door geweldloze acties. Die met kracht uitgevoerd kunnen worden, maar wel met de vastberadenheid om tot overeenstemming te komen. Deze overeenstemming bestaat niet uit het sluiten van een compromis maar eerder uit de ander laten inzien wat mijn, of 'de', waarheid is. Satyagraha en geweldloosheid zijn voor Gandhi uitwisselbaar. "It excludes the use of violence because man is not capable of knowing the absolute truth and, therefore, not competent to punish" (Gandhi, vol. VI, p.181). De opstand begint met een vooronderstelde waarheid die vanuit de menselijke behoefte voldoende is om in opstand te komen, maar die geen absolute waarheid is. In lijn met Gandhi is het dus wel gerechtvaardigd om te trachten de ander deelgenoot te maken van jouw waarheid, waardoor je gezamenlijk dichterbij een absolute waarheid komt, maar niet om te straffen aangezien je de ander nog geen deelgenoot gemaakt hebt en je waarheid nog niet bevestigd is.

Dit sluit ook aan bij wat Camus noemt als grondslag voor de opstand: de absurde, onbegrijpelijke, situatie. Het in opstand komen is omdat de wereld geen antwoord geeft en we dat wel zoeken. De opstandeling wil gezien worden in zijn waardigheid en ook dat vraagt niet om straffen maar om bevestiging van wat hij zelf als 'waarheid' ervaart.

Om langs de weg van geweldloosheid tot een overeenstemming te komen dien je altijd 'de' waarheid te zeggen. Dat wil zeggen oprecht en recht door zee zijn wat betreft 'de' waarheid (ook al is deze in wezen relatief) ook wanneer dat door de ander in eerste instantie als belediging kan worden begrepen (Gandhi, vol.V, p.385).

In het perspectief van de opstand betekent dit dus vasthouden aan de initiële Impuls. Het gaat om de erkenning van de ander voor de gelijkheid en de waardigheid. Die gelijkheid en waardigheid zijn dan ook de wapens waar Gandhi mee strijdt. Op de vraag of de waarheidsclaim van de opstand doordien rechtvaardigt is het antwoord van Gandhi dus 'nee'. We zullen ons moeten inspannen om de ander deelgenoot te laten worden van deze waarheid omdat alleen dat onze waarheid kan bevestigen.

Mauvaise foi

Tegenover het vasthouden aan de waarheid staat het verliezen van de waarheid wat herkenbaar is in Sartres *mauvaise foi* (te kwader trouw). Te kwader trouw zijn, wat men op de eerste plaats ten op zichte van zichzelf is, is wat anders dan de waarheid verdraaien of liegen. Wanneer we liegen weten we wat de waarheid is en ontkennen dit niet. We proberen de ander iets voor te houden als ware het de waarheid in het volle besef dat dit niet het geval is. De kwade trouw gelooft daarentegen wat ze verkondigt als

ware het de waarheid zelf. Degene die te kwader trouw is heeft daar zelf, op dat moment, geen weet van. “Over wat we niet weten liegen we niet, we liegen niet wanneer we een misvatting verbreiden waaraan we zelf ten prooi zijn, we liegen niet wanneer we ons vergissen” (Sartre 2003, p.110). De waarheid wordt verniet³ (of teniet gedaan) in het verkondigen (of geloven) van een andere werkelijkheid en niet in het ontkennen van de waarheid.

Sartre werkt dit uit in ‘L’être et le néant’⁴ en illustreert het onder andere in het toneelstuk ‘Huis clos’⁵, waarin de hoofdrolspelers zich uit een zetten met de vraag waarom ze in de hel terecht gekomen zijn. Ze zouden het kunnen weten omdat niemand zonder reden in de hel komt, ze verkondigen echter dat ze het niet weten. Pas in relatie tot de anderen, en in het perspectief dat ze niet aan de hel zullen ontkomen, kan de kwade trouw plaats maken voor oprechtheid. Sartre ziet echter ook in de oprechtheid problemen waardoor de oprechtheid “haar doel van nature voorbijschiet” (Sartre 2003, p.131). Het doel van de oprechtheid is samenvallen met het zijn. De oprechtheid is een streven, wat in haar streven aangeeft nog niet samen gevallen te zijn met wat men is. De *mauvaise foi* gaat tegen dit streven in doordat het zijn is het vernietigen van wat men is.⁶ De keuze die men heeft tussen oprechtheid en *mauvaise foi* hangt samen met het appel dat uitgaat van het existentialisme om gebruik te maken van de vrijheid⁷ die wij als mens hebben.

³ ‘Vernietigen’ (neantir) is een term uit de filosofie van Sartre die raakt aan ‘te niet doen’ en ‘uitwissen’. Het gaat echter niet om iets in de wereld dat te niet gedaan wordt maar om iets in het subject.

⁴ Nederlandse vertaling: Jean-Paul Sartre, *Het zijn en het niet; proeve van een fenomenologische ontologie*, Rotterdam: Lemniscaat, 2003

⁵ Nederlandse vertaling: Jean-Paul Sartre, *Met gesloten deuren*, Amsterdam: Bezige Bij, 1983

⁶ Dit lijkt vergelijkbaar met de ‘magie’ waar Sartre over spreekt in *Esquisse d’une théorie des émotions* (Gallimard, 1963) waarin hij emoties beschrijft als magische handeling om de werkelijkheid te veranderen. De *mauvaise foi*, is mogelijk op dezelfde wijze te beschouwen als een poging om de werkelijkheid te veranderen.

⁷ De vrijheid waar Sartre naar verwijst is m.i. een andere dan in het geding is bij Camus. De vrijheid in het existentialisme is een principiële terwijl de vrijheid die in het geding is wanneer we het hebben over grenzen een materiële vrijheid is. Wij zijn vrij in de zin dat we verantwoordelijkheid dragen voor ons handelen, ook waar we beperkt worden in onze feitelijke mogelijkheden. Als er geen beperkingen zouden zijn voor de vrijheid dan hoeft er geen keuze gemaakt te worden en is er ook geen sprake van verantwoordelijkheid.

Het doel van de oprechtheid is samenvallen met het zijn. Het is een streven, dat in het streven aangeeft nog niet samen gevallen te zijn met wat men is. De *mauvaise foi* gaat tegen dit streven in doordat het verniet wat men is.⁸ De keuze die men heeft tussen oprechtheid en *mauvaise foi* hangt samen met het appel dat uitgaat van het existentialisme om gebruik te maken van de vrijheid⁹ die wij als mens hebben. De vrijheid om ons 'project' te kiezen en verantwoordelijkheid te nemen voor onze keuzes. Het zijn de keuzes die wij maken die bepalen wat wij zijn. De *mauvaise foi* zouden we dan ook kunnen begrijpen als het ons afwenden van de verantwoordelijkheid voor onze keuzes en wat we zijn. Daarom kan dit ons ook helpen bij het duiden van de keuzes die gemaakt worden in een opstand.

Oprechtheid staat wat betreft onze relatie tot ons zijn tegenover *mauvaise foi*. Of je streeft naar het samenvallen met je zijn, of je streeft naar een niet-zijn wat je bent. Het hoeft echter niet de bewuste keuze en het vasthouden aan waarheid te zijn die Gandhi voor ogen heeft met *satyagraha*. *Satyagraha* is radicaler dan oprechtheid. De tegenstelling tussen *satyagraha* en *mauvaise foi* is niet alleen een tegenstelling tussen oprecht en te kwader trouw, maar ook tussen bewust en onbewust zijn van de impuls, en daarmee het doel, van ons handelen, en in dit geval de opstand.

In een opstand toont zich het te kwader trouw zijn wanneer de initiële impuls niet langer de basis is voor de keuzes die gemaakt worden. De rechtvaardiging van geweld vraagt om een bepaald perspectief dat niet perse overeenkomt met de initiële impuls en is dan ook een te kwader trouw. Dat is ook de rede waarom dit in relatie tot de duiding van een opstand relevant is. De kwader trouw in een opstand bestaat wanneer de initiële impuls niet meer de leidraad is maar een andere impuls de plaats heeft ingenomen in de beleving van de opstandelingen. Zo kan bij voorbeeld de opstandeling zich zien als slachtoffer van degene waartegen hij in opstand komt, de impuls komt dan niet meer voort uit de behoefte erkend te worden in de gelijkwaardigheid maar uit de behoefte tot genoegdoening. De waardigheid waarvan men wil dat deze gezien wordt, wordt verniet: als slachtoffer ben ik niet meer gelijkwaardig, ik verlies mijn waardigheid.

⁸ Dit lijkt vergelijkbaar met de 'magie' waar Sartre over spreekt in *Esquisse d'une théorie des émotions* (Gallimard, 1963) waarin hij emoties beschrijft als magische handeling om de werkelijkheid te veranderen. De *mauvaise foi*, is mogelijk op dezelfde wijze te beschouwen als een poging om de werkelijkheid te veranderen.

⁹ De vrijheid waar Sartre naar verwijst is m.i. een andere dan bij Camus. De vrijheid in het existentialisme is een principiële terwijl de vrijheid die in het geding is wanneer we het hebben over grenzen, een materiële vrijheid is. Wij zijn vrij in de zin dat we verantwoordelijkheid dragen voor ons handelen, ook waar we beperkt worden in onze feitelijke mogelijkheden. Als er geen beperkingen zouden zijn voor de vrijheid dan hoeft er geen keuze gemaakt te worden en is er ook geen sprake van verantwoordelijkheid.

***The battle of Algiers (1966) en Gandhi (1982)*¹⁰**

Om dit verder te illustreren zal ik gebruik maken van twee films. Een verfilming van een historische gebeurtenis geeft altijd een fragmentarisch en gekleurd beeld van de feitelijkheden die plaats hebben gevonden. Maar zelfs als het pure fictie was zou het zich uitstekend lenen voor deze analyse omdat een film, door de dialogen, de beelden en de suggestie een problematiek invoelbaar verbeeldt en omdat het voor de verheldering uiteindelijk gaat om de analyse van de problematiek an sich en niet om de analyse van een historische gebeurtenis persé. Ik zal me voor de interpretatie houden aan wat er in de film getoond en gezegd wordt waarbij het mij om de vraag gaat hoe zich de opstand verhoudt tot de beschrijving van Camus en de rol van *satyagraha* en *mauvaisie foi*.

Beide films tonen het verhaal van een opstand en in beide films ontvouwen de opstanden zich op zeer verschillende manieren.

The battle of Algiers

Het verhaal begint in 1954 in Algiers, de hoofdstad van Algerije. Direct aan de kust ligt de moderne Europese wijk (La cité européenne) met hoge gebouwen en brede rechte straten. Er achter, tegen de heuvel ligt de Casbah: een doolhof van steile straatjes en trappen waar de Algerijnen (in de film aangeduid als 'de Arabieren') wonen. Er wordt een beeld geschetst van een sociale en culturele segregatie terwijl Algerije een provincie van Frankrijk is dat gelijkheid als belangrijk uitgangspunt heeft.

Het is het verhaal van een onafhankelijkheidsstrijd en tegelijkertijd van de persoonlijke opstand van Ali Omar, alias Ali la Pointe. Afkomstig uit een klein plaatsje in de bergen komt hij al vroeg in aanraking met justitie en heeft alles mee om zich achtergesteld te voelen en wrok te koesteren tegen de Franse kolonist. Maatschappelijk gezien stelt hij niks voor maar het is een man met trots die zichzelf wel wat waard vindt. Ali wordt op een weldoordachte wijze gerekruteerd door de FLN (Front de la Liberation National) en vindt daar zijn 'wij'.

'Wij' zijn de Algerijnen die door de Franse kolonist niet gezien worden als de bevolking (en de natie) van Algerije. De FLN kondigt aan (00:07:13): "Peuple Algerien", onze strijd is gericht tegen het kolonialisme, ons doel is onafhankelijkheid en het herstel van de Algerijnse staat. Deze staat zal ingericht worden overeenkomstig de Islamitische beginselen en zonder onderscheid op basis van ras of religie, oftewel: wij hebben een identiteit waaraan wij onze waardigheid ontleunen en onderkennen de principiële gelijkwaardigheid van iedereen. Dit zijn belangrijke voorwaarden voor een opstand

¹⁰ De analyses van de films is voor de omvang van dit artikel ingekort. Een uitgebreidere analyse is te downloaden via de website van de auteur:
www.robertykeurtjes.nl/publicaties/mauvaise_fois_vs_satyagraha_in_een_opstand.pdf

zoals Camus die beschrijft; de impuls voor de opstand. De ongelijkheid, de achterstelling van degenen aan wie dit land eigenlijk toe behoort is het onbegrijpelijke.

De waardigheid van de Algerijnen en de grenzen naar de kolonist worden benadrukt in “comuniqué 24” (00:18:00) waarin de kolonisten verantwoordelijk worden gehouden voor de armoede en ook voor de daden waardoor sommige Algerijnen hun waardigheid verliezen (corruptie, hoererij en verslaving aan drugs of alcohol). Het is niet hun eigen schuld dat ze hun waardigheid verliezen maar die van de kolonist. Hier is al sprake van een eerste daad die aanzet tot mauvaise foi. De functionaliteit van de daad maakt het onhelder of deze zelf al mauvasie foi is of een leugen. Jaffar heeft in de voorgaande scene tegen Ali een andere reden gegeven waarom de alcoholisten en hoeren uit de weg geruimd dienen te worden. De nadruk ligt op de eigen waardigheid en tegelijkertijd wordt ‘de Algerijn’ met dit comuniqué neergezet als slachtoffer die niet zijn eigen keuze kan maken.

In de eerste golf van opstand wordt vanuit het ‘wij’ de grenzen voor de opponent getrokken om de eigen waardigheid heen. Door het bevestigen van de eigen identiteit wordt het feitelijke verschil en daarmee de onrechtvaardigheid zichtbaarder.

De eerste acties zijn grensoverschrijdend en betreffen de symbolen van de onderdrukking. De politiemacht die gebruikt wordt om grenzen binnen de maatschappij te handhaven wordt aangevallen. Hiermee wordt de relatie wij/zij verder verscherpt en ook zicht- en voelbaar voor de ander, die vervolgens ook zijn grenzen trekt. Het antwoord is meer politie en het afsluiten van de Casbah door het plaatsen van versperringen (00:28:40).

Alle grenzen kunnen in het geding komen. Een gesluierde vrouw wordt bijna gefouilleerd en begint te gillen dat ze haar niet mogen aanraken (00:30:50). De grens waar op gewezen wordt, wordt gerespecteerd, je blijft met je handen van hun vrouwen af. Dit respect wordt echter misbruikt, want de vrouw smokkelt wapens.

Na een aantal aanslagen is het niet meer de vraag welk individu het gedaan heeft. Ieder individu dat bij zij hoort is de ‘assassin’ (moordenaar). Na een aanslag op de renbaan (01:27:15) is een jonge Algerijnse venter de pineut waarbij ook letterlijk tegen hem gezegd dat hij voor anderen zal boeten (01:27:50).

Uit onvrede met het gevoerde beleid neemt de commissaris het heft in eigen hand en gaat de Casbah in met 3 burgers (00:36:30). Zij zijn niet in opstand, het gaat ze niet om gelijkheid, ze zijn er enkel op uit om de Algerijnen te straffen. Ze hebben het niet nodig om gezien te worden, liever niet zelfs. Ze plaatsen een bom en steken de lont aan (00:37:30). De schade is enorm (00:38:10) en onder de vele slachtoffers zijn ook kinderen. De Algerijnen zijn kwaad en dalen de straten af richting het Franse centrum terwijl ze ‘moordenaars’ scanderen. Hier ziet de aanvankelijke opstandeling zich als slachtoffer en verliest zijn waardigheid. Het gaat niet meer om verandering maar om genoegdoening.

De situatie is dan ook geen absurde situatie. Het is volledig helder wat er is gebeurd en dat wraak gerechtigd is. Het slachtoffer wil doden, en is niet bereid te sterven, hij heeft al geleden. Daarom wordt er ook gehoor gegeven aan de boodschap die Omar overbrengt (00:40:30): “Ali, stop” ... “Jaffar zegt dat je moet stoppen... het leger zal ons afslachten”. Ali is boos maar niet bereid te sterven en brengt de menigte tot stilstand.

De keuze die hier gemaakt wordt is niet die voor de eerste impuls van een opstand. De waarheid wordt ingeruild voor de mauvaise foi van het slachtoffer. De waardigheid wordt zelfs opgeofferd door zich onherkenbaar te maken. Drie vrouwen nemen het uiterlijk van de tegenstander aan (00:41:34-00:42:52) en zijn zo doende te kwader trouw omdat ze de impuls vernietigen en hun eigen waardigheid verloochenen. De slachtoffers die zij vervolgens maken zijn niet meer de symbolen van de macht maar burgers met een gezicht (00:51:40-00:52:05) dat verniet wordt.

De Fransen zetten vervolgens paratroepers in onder leiding van Luitenant-Kolonel Phillipe Mathieu. Hij vaart een geheel andere koers dan de commissaris. Hij is er niet op gericht om te straffen maar om een opstand te breken. Zijn analyse is helder en adequaat. Het is slechts een kleine groep die de feitelijke vijand is, als die uitgeschakeld wordt dan is de opstand over. De structuur van de FLN is zo dat iedereen slechts drie anderen binnen de organisatie kent. Een algemene staking geeft Matthieu de legitimatie om mensen op te pakken en te ondervragen. Ook richt hij zich op het breken van de eenheid van het ‘wij’. Er worden boodschappen verspreid die het moreel van de Algerijnen moeten ondermijnen, er wordt brood uitgedeeld door soldaten en de namen van de arrestanten worden omgeroepen. Daarmee geeft hij gezichten aan de arrestanten en doorbreekt de anonimiteit van de FLN. Mensen zijn geraakt als ze de namen van hun geliefden horen en voor de opstandelingen die direct contact hadden met één van de arrestanten is het duidelijk dat zij verraden kunnen worden. Het appelleert aan het individuele op een manier waarop het gaat wrijven met het gemeenschappelijke. De vraag naar de zelfopoffering wordt hier geconcretiseerd in de zin dat er niet meer een vage notie is dat ‘ik’ het zou kunnen zijn die opgepakt wordt maar doordat degene die mij en mijn naam kennen al opgepakt zijn en ieder moment mijn naam kunnen noemen.

Hier wordt een tegenstrijdigheid zichtbaar. De opstandeling wil gezien worden en is bereid om klappen te incasseren. Het zichtbaar zijn van individuen echter maakt de organisatie kwetsbaar. De impuls van de opstand is zwak. En dit onderkent M’Hidi (01:07:06). ‘Met geweld win je geen oorlog. Geen oorlog en geen revolutie. Terrorisme kan zinvol zijn als begin, maar daarna moet de bevolking zelf tot handelen komen.’

Uiteindelijk weten de Fransen de top in beeld krijgen die bestaat uit vier individuen (01:20:29). Ben M’Hidi wordt opgepakt en aan de pers getoond (01:28:33). Tijdens een volgende persconferentie (01:31:20) komt de ‘zelfmoord’ van Ben M’Hidi aan de orde. Kolonel Matthieu betuigt zijn respect

voor de wijze waarop Ben M'Hidi op kwam voor waar hij voor stond. De vraag naar martelingen wordt door de Luitenant-Kolonel beantwoord met de stelling dat dat niet het probleem is. "Het probleem is: de FLN wil dat wij Algerije verlaten, wij willen blijven" (01:34:18). 'Wij zijn niet gek en geen sadisten... wij zijn soldaten en het is onze plicht om te winnen... en daarom stel ik u nu een vraag: "La France doit rester en Algerie?"(01:35:08) 'Als het antwoord nog steeds ja is, dan moet u ook de consequenties daarvan accepteren'. De kopstukken worden één voor één getraceerd en uitgeschakeld. Twee kiezen er voor om zichzelf en degene die hun komen halen op te blazen (01:38:55). Jaffar komt tot de conclusie dat het geen zin heeft om te sterven en geeft zich over. Alie la pointe (01:47:50) geeft zich over aan het nihilisme en laat zich doden.

Gandhi

In deze film zijn er twee opstanden te onderscheiden. De opstand voor gelijke rechten voor Indiërs onder het apartheidsregime van Zuid-Afrika en de onafhankelijkheidsstrijd van India. In het eerste geval lijkt er sprake te zijn van een theoretische ongelijkheid omdat deze bij wet geregeld is. Gandhi echter onderkent deze niet. Hij is advocaat en wijst er op dat Indiërs gelijk zijn als onderdanen van het Britse rijk. De tweede opstand is gebaseerd op de waardigheid van iedere Indiër en hun recht op een fatsoenlijk leven.

Wanneer Gandhi in 1893 in Zuid-Afrika arriveert (00:06:00) wordt hij al snel geconfronteerd met ongelijkheid. Gandhi, de advocaat, onderdaan van het Britse rijk, reist eerste klas in de trein. Dat blijkt echter niet de bedoeling. Een kleurling heeft niet het recht om plaats te nemen in een eerste klas coupe. Gandhi weigert zijn waardigheid op te geven en incasseert dat hij de trein uitgezet wordt (00:07:50). Verontwaardigd over deze gebeurtenis gaat hij in gesprek met zijn opdrachtgever en ontdekt de apartheid in Zuid-Afrika. "We are members of the empire. And we come from an ancient civilization. Why should we not walk on the pavements like other men?" Hierin zitten alle facetten voor de impuls voor opstand. De theoretische gelijkheid, de feitelijke ongelijkheid en de verwondering daarover, de waardigheid en de behoefte dat deze onderkend wordt.

De eerste actie die ondernomen wordt is het verbranden van de pasjes die Indiërs bij zich moeten dragen maar Europeanen niet, en die daarom het symbool zijn van de ongelijkheid. Ze worden hierbij direct geconfronteerd met het geweld van de politie, maar zoals Gandhi al aangaf is het enige middel dat ze in kunnen zetten een geweldloos verzet.

Gandhi begint een ashram, een gemeenschap waarin iedereen gelijk is. Wanneer zijn vrouw bezwaren opwerpt om de toiletten te reinigen en aangeeft hem niet zo maar te willen volgen zegt Gandhi: "it is not me, it is the principle" (00:23:19). Gandhi verliest zijn zelfbeheersing en wijst zijn vrouw de deur (00:23:30). Hij herneemt zich echter wanneer zijn vrouw hem wijst op een grens die hij overschrijdt: "Do you have no shame? I am your wife" (00:23:40). Hier wordt een strijd geleverd

met de grenzen. Gandhi verliest in zijn strijd oog voor de grenzen van zijn vrouw en beschouwt de waarde waarvoor hij strijd als belangrijker. In de kwetsbaarheid die hij vervolgens toont hervinden beide de gelijkheid en kan zijn vrouw zelf de keuze maken om de toiletten schoon te maken, en niet omdat het een bevel is.

(00:23:53) Gandhi houdt een toespraak voor de verzamelde Indiërs. De grenzen zijn inmiddels verlegd. Indiërs moeten voortaan ook vingerafdrukken afgeven en niet-christelijke huwelijken worden niet erkend. Gandhi wijst op de consequenties hiervan voor de waardigheid van de Indiërs. Het maakt hun huwelijken ongeldig, hun vrouwen hoeren en hun allen tot bastaarden. Daardoor kun je volgens hem het huis van een Indiër ook beter een verblijfplaats ("dwelling" (00:26:01)) noemen, ze worden immers buiten de gelijkheid van de wet geplaatst. Wanneer een man roept dat hij bereid is voor de strijd te sterven(00:26:48) pakt Gandhi dit op om statement van waardigheid te maken. "In this cause I too am prepared to die, but my friends, there is no cause for which I am prepared to kill. Whatever they do to us, we will attack no-one, kill no-one, but we will not give our fingerprints, not one of us... They cannot take away our self-respect if we do not give it to them...through our pain we will make them see their injustice."(00:27:10). Hij stelt hiermee de grens naar de Zuid-Afrikaanse overheid en roept op om de impuls van het besef van de eigen waardigheid als wapen in te zetten en overschrijdingen van de grens door de ander te incasseren. Hiermee ontnemt hij de ander de mogelijkheid om de waardigheid van de Indiërs niet te zien.

De pasjeswet wordt aangepast maar de migratie van Indiërs naar Zuid-Afrika bemoeilijkt. Gandhi houdt hier vast aan de impuls. 'Wij streden niet om immigratie dus zou het onjuist zijn om daar een punt van te maken nu wij in het voordeel zijn' (00:37:54).

Terug in India, inmiddels gekleed in Indiase stijl, wordt hij ontvangen door vertegenwoordigers van de Congrespartij die uit is op onafhankelijkheid (home rule) van India. In een toespraak (00:54:15-00:56:25) wijst Gandhi er op dat een hand vol advocaten in Bombay en Delhi niet de Indiase natie vertegenwoordigen en dat die nodig is om een strijd tegen de Britten te kunnen winnen. Tijdens een bezoek van Jawaharlal Nehru met een paar studiegenoten zegt Gandhi: "the question is do you fight to chance things, or do you fight to punish?" (00:58:53). Een belangrijke vraag in het licht van de opstand omdat dit ook samenhangt met wat men van de tegenstander vraagt.

Het is niet de wens van de elite voor 'home rule' maar een bericht over onrecht (00:59:47) waardoor Gandhi in actie komt. Boeren leven in armoede omdat ze gedwongen worden Indigo te verbouwen terwijl de vraag naar Indigo ingezakt is. Gandhi eist verlaging van de pacht, vrijheid in gewaskeuze en een klachtencommissie. Hij haalt zijn gelijk maar er wordt een nieuwe grens getrokken. Er wordt een wet aangenomen waarmee het bezit van opruiend materiaal voldoende is om mensen op te sluiten (01:14:48). Jinnah zegt dat dat vraagt om actie maar de jonge Nehru zegt dat terrorisme hun onderdrukking alleen maar rechtvaardigt (01:15:10). Hier toont zich de tegenstelling waar Camus op

wijst (zie p.3). Wil je respect afdwingen dan moet je actie ondernemen maar het inzetten van geweld ontkent de wens voor respect. Gandhi kiest hier voor een middenweg. Er mag niet worden toegegeven aan zo'n wet en de reactie moet actief en provocerend zijn. "I wish to embarrass all those who wish to treat us as slaves" (01:16:00). De dag dat de wet in gaat verklaren ze tot een dag van gebed en vasten (geen staking, ook al wordt er dan uiteraard niet gewerkt en alles ligt plat). Gandhi wordt gearresteerd en er ontstaan rellen. In Amritsar eindigt een samenshooling in een bloedbad (1516 gewonden met 1650 kogels).

Zowel de officier achter deze actie als Gandhi doen een poging om de opstand te beteugelen door een grens aan te geven. Gandhi door zijn oproep om geweld te stoppen, de officier door geweld te gebruiken. Na dit voorval, dat de Engelsen uiteraard behoorlijk in verlegenheid brengt (omdat de waardigheid hier zichtbaar wordt), komt er een overleg. Gandhi geeft hierin aan dat "Despite the best intentions of the best of you, you must, in the nature of things, humiliate us to control us... It is time you left" (01:31:20). Het wapen van de opstand is geweldloosheid en non-coöperatie. "To gain independence we must ...open their eyes" (01:35:37). Hij wil immers, trouw aan de impuls van de opstand, erkenning in de gelijkheid en de waardigheid van de Indiërs door de Britten.

De eerste daad is het afzweren van kleding die uit Engeland komt omdat die voor armoede in India zorgt. Ze nemen het heft in eigen hand en ook de verantwoordelijkheid. De Britten krijgen hier niet de schuld (ze maken zichzelf niet tot slachtoffer) maar er wordt gewezen op de eigen waarde. De protesten lopen uit de hand en ook hier verworden opstandelingen tot slachtoffer die vergelding willen. Gandhi dwingt af dat het stopt door in hongerstaking te gaan en wordt vervolgens gearresteerd. Gandhi toont geen verzet en roept de rechtbank op om hem de zwaarste straf te geven die de wet voorschrijft (01:52:44) aangezien hij schuldig is aan een poging om de regering omver te werpen.

Na een aantal jaren gevangenisstraf begint Gandhi de mars voor zout. Een eerste levensbehoefte in een warm land en waar een Brits monopolie op rust. Gandhi neemt met deze actie symbolisch de zeggenschap voor de Indiërs over hun leven uit handen van de Britten. Door middel van arrestaties, zelfs die van Gandhi, proberen de Britten, te vergeefs, de geweldloosheid te breken. De scene die dan volgt (02:09:03) illustreert de opstand die opstand blijft, duidelijker dan alles tot nu toe. De mars naar Dharasana, 'salt works'¹¹. Een bijna onvoorstelbaar gebeuren. De opstandelingen willen toegang tot de zoutfabriek, en lopen in rijen naast elkaar richting de poort waar ze door politie worden opgewacht. "Ze liepen, hindoes en moslims samen, met opgeheven hoofd, zonder hoop om aan verwonding of dood te ontkomen. Het ging door tot in de nacht. STOP. Vrouwen droegen de gewonden en gebroken lichamen van de weg tot ze van uitputting in elkaar zakten. STOP. Maar het

¹¹ Dit protest in mei 1930 is de geschiedenis in gegaan als Dharasana Satyagraha. De opstandelingen werden in Gandhiaanse termen satyagrahis genoemd (zij die vasthouden aan de waarheid).

ging alsmaar door. STOP. Wat het Westen aan moreel overwicht had ging hier, vandaag, verloren. India is vrij want ze heeft alles wat staal en wreedheid te bieden heeft verdragen en ze gaf geen krimp en trok niet terug. STOP.” (02:12:39) Aldus het bericht dat Webb Miller de wereld inzond.

Gandhi heeft daarmee laten zien dat dat een satyagrahi geweld niet uit de weg gaat maar altijd bereid blijft te sterven. Er volgt een uitnodiging voor een bespreking in London, zonder direct resultaat. Gandhi toont echter geduld en na de tweede wereldoorlog komt Lord Mountbatten als laatste onderkoning met als opdracht de macht over India over te dragen. Dit verloopt niet probleemloos maar het doel van de opstand is bereikt.

Beschouwingen

In *The battle on Algiers* komt de eerste impuls niet van uit het volk maar zijn het enkele individuen die de eerste impuls ervaren. Zij werken volgens een strategie om het volk tot opstand te brengen. Dit blijkt vooral uit het gesprek tussen ben M´Hidi en Ali aan de vooravond van de staking (01:06:07). Ook de rekrutering van Ali kan in dit licht gezien worden. In het latere verloop blijken de kopstukken niet echt tot een ‘wij’ gekomen te zijn. Ze blijven zichzelf zien als individuen die moeten overleven voor de opstand. Gandhi neemt een andere positie in zoals blijkt uit zijn toespraak voor het congres en wat hij neemt als aanleiding om in actie te komen. Het is het onrecht dat door de Indiase bevolking wordt ervaren dat hij aangrijpt om in opstand te komen. Als individu maakt hij zich volledig ondergeschikt aan de opstand en gebruikt zichzelf zelfs als middel in de strijd en legt ook zijn eigen leven in de waagschaal om gewelddadigheden te stoppen.

De FLN wil een opstand, Gandhi wil een oplossing. De methode van de FLN om de bevolking te mobiliseren zet mensen wel aan tot strijd maar dat is een strijd van alles of niets en geen opstand. Moord wordt hier meerdere malen verantwoord door de roep om genoegdoening, op die momenten is er geen dilemma ten aanzien van de rechtvaardiging van het geweld. Men neemt geen verantwoordelijkheid voor zichzelf. Men is immers slachtoffer en de verantwoordelijkheid voor de situatie waarin men zich bevindt ligt bij de ander.

Wanneer Gandhi in Zuid-Afrika de bevolking oproept tot verzet tegen de aangescherpte wet weet hij te voorkomen dat het iets anders dan een opstand wordt. Kunstig wijst hij de Indiërs op hun waardigheid en het belang om die in te zetten voor de strijd. De FLN doet hier weliswaar ook een poging toe maar begaat de fout om niet alleen een appel te doen op de waardigheid maar ook op het slachtoffer. Het slachtoffer heeft reden om ongelijkheid te zien en vergelding te willen waardoor een opstand kan veranderen in een strijd om alles of niets.

In beide gevallen is uiteindelijk de onafhankelijkheid tot stand gekomen, met de daarbij horende nieuwe problemen die in *Gandhi* goed zichtbaar worden in de volksverhuizing van moslims en hindoes. Het politieke doel is bereikt. Het menselijke doel, de erkenning van de gelijkheid en

waardigheid, in zoverre als we dat beschouwen vanuit satyagraha en mauvaise foi is niet in beide gevallen bereikt. Het appel dat uit gaat van het existentialisme, je tot de wereld verhouden in het volle besef van je vrijheid en je verantwoordelijkheid vraagt om een opstand zoals deze omschreven is door Camus, niet omwille van het doel maar omwille van de rechtvaardiging. Zoals Camus de vraag stelt: "Rechtvaardigt het doel de middelen? Dat is mogelijk. Maar wie rechtvaardigt het doel? Op die vraag, die het historische denken open laat, antwoordde de opstand: de middelen" (Camus, p.296). Gandhi heeft dit ten volle begrepen, er is maar één weg naar het doel, dat is gebruik maken van die middelen die zowel recht doen aan het bereiken van het doel als aan het oorspronkelijke uitgangspunt. De FLN in *The battle of Algiers* gaat vooral voor de rechtvaardiging van de middelen aan de hand van het doel, en dan niet direct het doel dat tot uiting komt in de oorspronkelijke impuls van de opstand maar het doel dat zich vormt in de strijd. In de strijd wordt de vraag naar gelijkheid vergeten en gaat het alleen nog om het verlaten van Algerije door de Fransen.

De vicieuze cirkel van geweld die ontstaat wanneer de opstand gebruik gaat maken van geweld toont ook dat de rechtvaardiging van geweld niet alleen vanuit het perspectief van de opstand bekeken moet worden maar ook vanuit het perspectief van de ander tegen wiens handelen de opstand gericht is. Geweld is immers door de ander altijd ongewenst. Het geweld dat ondergaan wordt, speelt een rol in de rechtvaardiging van het eigen geweld. Dit zien we in *The Battle of Algiers* bij de bom van de commissaris, de bomaanslagen van de FLN en bij de arresten tijdens de staking, in *Gandhi* zien we het onder andere bij Generaal Dyer. Uit de uitspraak van Gandhi "Not with violence that will inflame their will but with a firmness that will open their eyes" (01:35:37) blijkt het besef van dit principe. De opstand wil het onrecht, dat is het geweld jegens de gelijkheid en de waardigheid, uit de wereld. Daarvoor moet het zichtbaar gemaakt worden zonder dat het weer een rechtvaardiging wordt voor nieuw geweld. Gandhi komt dan ook zeer terecht tot de uitspraak: "you must... humiliate us to control us" (01:31:20).

De ander met geweld treffen levert niet alleen het gewenste resultaat niet, het is ook te kwader trouw naar zichzelf omdat de impuls vraagt om erkenning van de waardigheid. Wanneer men echter over gaat tot het doden van de ander erkent men zelf zijn eigen waardigheid niet en kan dat ook van de ander niet verwachten. Zelfopoffering daarentegen is mogelijk wel te rechtvaardigen. Het maakt de waarde zichtbaar en de weigering toe te geven aan de ongelijkheid. Met de woorden van Camus: "Hij aanvaardt zelfs pijn voor zichzelf, als zijn integriteit maar wordt gerespecteerd" (Camus, p.24).

Beschouwingen ten op zichte van hedendaagse kwesties

De kracht van de analyse kan zich pas echt tonen wanneer je het met succes toe kunt passen in actuele situaties. Dat vraagt om een zorgvuldige beschouwing van zeer precaire en complexe

processen, waar, vanwege de lange voorgeschiedenis waarin de gelijkheid vaak al lange tijd in het geding is, niet zo maar een nieuwe wending aan gegeven kan worden.

De impuls voor de opstand van radicale moslims tegen het Westen begint al met de perceptie van de kruistochten en de rol van het Westen in de stichting van nieuwe staten na het uiteenvallen van het Ottomaanse rijk, inclusief de stichting van de staat Israël en de daaruit voortvloeiende kwestie tot op de dag van vandaag.

Een kwestie die ook vanuit het hier geschetste perspectief niet gemakkelijk op te lossen is. Het gehoopte resultaat waarin twee staten in gelijkheid naast elkaar kunnen bestaan wordt bemoeilijkt doordat beide partijen te kwader trouw zijn waar zij zich voorstellen als slachtoffer. Israël gebruikt haar slachtofferrol als argument om niet aan de internationale rechtsorde gehoor te hoeven geven en de Palestijnen worden vaak beschouwd als slachtoffers van Israël. Beide partijen zijn gebaat bij bijdragen die wijzen op de gelijkheid en niet op het slachtofferschap. Een voorbeeld daarvan is de argumentatie van het burgerinitiatief “Sloop de muur” die door Dries van Agt op 12 juni 2013 werd toegelicht vooraf aan een kamerdebat. In zijn inleiding¹² deed hij geen appel op het lijden van de Palestijnen, wat hun tot slachtoffer had gemaakt, maar op het internationaal recht en de Nederlandse grondwet die Nederland gebieden om op te komen voor de handhaving van dit Internationaal recht. Het recht gaat uit van gelijkheid en is daarmee in overeenstemming met de initiële impuls van de opstand. Een belangrijk opgave in de begeleiding van dit proces zou dan ook moeten zijn om beide partijen uit de slachtofferrol te houden en aan te blijven spreken op de fundamentele gelijkheid. Ten aanzien van Israël blijft de internationale gemeenschap hier in gebreke en dit is precies het punt waar van Agt appel op doet.

Een ander voorbeeld waarin het verschil tussen satyagraha en mauvaise fois zichtbaar is, is in het verschil tussen een zelfmoordaanslag en een zelfverbranding zoals deze door Tibetanen ingezet wordt in hun opstand, en die de aanzet gaf tot de ‘Arabische Lente’. Een zelfmoordaanslag gaat voorbij aan de grens van de ander terwijl een zelfverbranding de ander niet wil schaden in zijn waarde, maar de ogen wil openen. ‘Kijk wereld, dit mens, een mens zoals jijzelf, is ten einde raad. Onze waardigheid is zo in het geding dat ik het net zo goed kan verbranden’. De zelfverbrander houdt vast aan zijn waarheid terwijl de zelfmoordterrorist te kwader trouw is, de impuls was niet om te vernietigen, maar om gezien te worden in zijn waardigheid. Hij maakt zichzelf tot slachtoffer dat wil straffen. Daarmee is hij niet slechter, zijn machteloosheid niet anders, maar zijn middel rechtvaardigt, en dient, het doel niet. De internationale gemeenschap en de journalistiek kan een opstand waarin zelfverbranding als middel gebruikt wordt al helpen door er enkel naar te wijzen. Laat het zien en noem de namen, totdat de onderdrukker de ogen opent. Dat zoiets om een lange

¹² <http://www.driesvanagt.nl/docs/sloopedemuurtoelichting.pdf>

adem vraagt (de dalai lama is al 54 jaar roepende) is geen tegenargument voor de effectiviteit. Opstanden die vervallen tot een strijd vragen eveneens een lange tijd voor de wonden geheeld zijn en de situatie daadwerkelijk overeenkomt met het gewenste resultaat.

In een aanvankelijke opstand schuilt het risico van een burgeroorlog wanneer men te kwader trouw is aan de impuls. Wordt de opstand gewonnen vanuit het vasthouden aan gelijkheid dan is het risico dat een strijd volgt op grond van het verschil tussen groepen, zoals we dat hebben kunnen zien in India (dit stuk van de film *Gandhi* heb ik hier buiten beschouwing gelaten) en in voormalig Joegoslavië, minder groot. In de vraag om gezien te worden in de gelijkheid zit de onderkenning van de gelijkheid van de ander. In Syrië zien we dit probleem al de kop opsteken waar in de opstand het verschil tussen bevolkingsgroepen en religies een rol gaan spelen. In Egypte verliep dit aanvankelijk goed totdat de opstelling van de nieuwe president brak met het in de opstand verworven 'wij'. In een nog instabiele situatie ontstond er een nieuwe wij/zij relatie. Dit toont het risico dat inherent is aan een democratisch stelsel na een opstand. De impuls van de opstand is immers nog niet uitgedoofd maar wordt wel verniet wanneer er te snel een nieuwe wij/zij relatie ontstaat.

De vraag of je opstandelingen steunt met de verschaffing van wapens zou mijns inziens dan ook pas beantwoord kunnen worden nadat je de vraag naar de impuls en het doel gesteld hebt. Te meer omdat de rechtvaardiging van de middelen in het doel gelegen is en het ware karakter van het doel getoond wordt in de relatie tot de impuls. Wanneer men te kwader trouw is aan de impuls voor de opstand, dan is het risico te groot, omdat men dan niet stopt wanneer men de grens van de ander bereikt, maar uit de behoefte tot vergelding het doorgaan met doden als gerechtvaardigd kan beschouwen. In Syrië is de vraag daarbij of de 'wij' van de impuls, het gehele volk is, of enkel een fractie die zich als slachtoffer van de overige groepen kan gaan beschouwen. In het laatste geval is het verschaffen van wapens niet het steunen van een opstand maar van een strijd van allen tegen allen.

Conclusie

Albert Camus heeft een analyse nagelaten die ik meen op deze wijze nog verder te kunnen verhelderen door er Sartre's *mauvaise foi* en Gandhi's *satyagraha* aan toe te voegen. De *mauvaise fois* als dwaling en risico en *satyagraha* als essentieel element om uiteindelijk een resultaat te kunnen behalen dat recht doet aan de impuls voor de opstand, de behoefte tot erkenning van de gelijkheid en waardigheid, en daardoor de mogelijkheid biedt voor vrede in plaats van een status quo of het vervallen van de opstand in een strijd van alles of niets.

Filmografie:

- La battaglia di Algeri (1966), eng: The Battle of Algiers, regie: Gillo Pontecorvo.
http://www.youtube.com/watch?v=7bOr_U_92xE
- Gandhi (1982), regie: Richard Attenborough.
<http://www.youtube.com/watch?v=HT4BM7cgJw>

Literatuur:

- Bondurant, Joan V., *Conquest of Violence, The Gandhian Philosophy of Conflict*, London: Oxford University Press, 1958
- Camus, Albert, *De mens in opstand*, Amsterdam: De Prom, 2004
- Gandhi, Mohandas Karamchand, *The Selected Works of Mahatma Gandhi*, Ahmedabad (India): Navajivan Publishing House, 1968 (1995)
- Sartre, Jean-Paul, *Het zijn en het niet; een proeve van een fenomenologische ontologie*, Rotterdam: Lemniscaat, 2003
- Sartre, Jean-Paul, *Met gesloten deuren*, Amsterdam: De Bezige Bij, 1965
- Sartre, Jean-Paul, *Over het existentialisme*, Utrecht: Bruna, 1967